

EZI AGAMNIIHU NA MMEPE TORO ATO: NTULE USORO OCHICHI AGBURU ATO KACHA PUTA IHE NA NAIJIRIA

Ifeyinwa Cordelia Isidienu*

<http://dx.doi.org/10.4314/og.v15i1.3s>

Umjedemede

Usoro ochichi di nnukwu mkpa na ndu agburu o bula. Ka agburu si hazi usoro ochichi ha, tinyere ka ndi ochichi si achi na-eme ka obodo gaa n'ihu maobu laghachi azu. Agburu ato kacha puta ihe n'ala Naijiria bu, Igbo, Hausa na Yoruba nwere usoro ochichi odinaala tupu a chikoo ha onu di ka otu obodo. Bido n'oge ahụ ruo taa, Naijiria enwebeghi udo toro ato. O bu onodu di etu a kpalitere ederede a n'itule usoro agburu ato ndi a si achi onwe ha n'otu n'otu nke mere na agburu o bula ka na-ahuta onwe ha di ka otu agburu di iche n'agburu ndi ozo. Nke a ga-enye aka iji tuptuta atumatu kacha mma ga-enyere ala anyi bu Naijiria aka inweta udo na agamniihu bu igba. Iji nweta ebunnoobi a, e nyochara ederede di iche iche ma gbaso usoro akukukola. Nchoputa gosiri na agburu Hausa na agburu Yoruba bucha ndi na-agbaso usoro ochichi ndi eze chi ha chibere ebe agburu Igbo na-agbaso usoro ochichi oha. N'otu aka ahụ, ala Naijiria na-agbaso usoro ochichi onye kwuo uche ya, mana a choputara na ha anaghi agbaso ya n'usoro ziri ezi. Ebe o di etu a, o ga-aka mma ka e nye agburu o bula ikikere na ohere ichi onwe ha, ka ochichi agburu o bula nwee ikikere karja ochichi nke goomentị etiti ka nnwere onwe, agamniihu, mmepe, udo na ihunaanya wee di. N'otu aka ahụ ikwafu obara, ila ndu na akunauba n'iyi ga-abuzi akuko gbe ochie.

Okwu Gbara Okpurukpu: Agamniihu, Mmepe na Usoro Ochichi

Abstract

The method of leadership in the life of a nation is of great significance. This is because it is a strong determinant of a nation's progress or downfall. A case in point is the three major ethnic groups in Nigeria – Igbo, Yoruba and Hausa. The three had a unique, traditional leadership style prior to the 1914 amalgamation of northern and southern Nigeria. From then to now, Nigeria has not

Isidienu: Ezi Agamniihu na Mmepè Tòrò Atò: Ntùlè Usoro Ọchìchì Agbùrù atò ...

experienced lasting peace. It is against this backdrop that this research explores the leadership styles of the three ethnic groups in so far as their leadership styles have guaranteed their living together as one hitherto. This study is purposed to seek out the possibility of borrowing a leaf from the style of leadership of the three ethnic groups to see how they can help Nigeria to enjoy lasting peace, progress and development. The research work is historical in nature. With it, this study throws a search light into the leadership of the three ethnic groups to emulate the secrets of their success over the years. The study finds out that Hausa and Yoruba operate a monarchical style of leadership, whereas the Igbo have a republican kind of leadership. It is not democracy in the real sense of it. Yet, Nigeria, who claims to practice democracy, has nothing to show for it; not true democracy. In view of this, therefore, this study advocates for a decentralized government in Nigeria, in which the confederal ethnic groups will be given the power to govern themselves, and the power wielded by the centre will be less. The expectation is that this governance type will help Nigeria to achieve eluding peace, progress and development.

Key Words: Progress, Development and Leadership

Mkpólite

Agbùrù atò kacha pùta ihe n'ala Naijíríà nwere usoro ọchìchì ọdìnaala ha si na ya achìkọta onwe ha ọnụ; nke a na-enyere ha aka iji hụ na ìhùnaanya, mmepè, udo agamniihu na ezi mmekọrìta dì n'etiti onwe ha. Deji (2013) kwuru sị na tupu ndì bekee abata ala Naijíríà na akùkọ aguguala kọwara n'uzọ enweghì mgbagha, na e nwere usoro ọchìchì kwudosìrì ike nke e deghì iwu ya n'akwùkwọ n'ala Naijíríà. Usoro ọchìchì abụọ putara ihe n'agbùrù atò ndì a kacha pùta ihe n'ala Naijíríà bụ ọchìchì ndì eze na ọchìchì ọha. Ọchìchì ndì eze kacha pùta ihe n'ala Yoruba tùmadi n'agbùrù ndì Hausa ebe eze ha na-enwe ikikere dì egwu. ọtụtụ oge ọ na-eji aka ike achì ọhanaeze. A bía n'ala Igbo, ọ búrìjì eziokwu na e nwere obodo ọfọdu ebe e nwere ọchìchì ndì eze chi ha chibere ma usoro ọchìchì kacha pùta ihe bụ ọchìchì ọha. Anozie (2003: 119) kwuru n'udì usoro ọchìchì a bụ “Ebe onye ọ bụla nwere ikike ikwupùta uche ya, itinye ọnụ n'okwu ọ bụla n'enweghì mgbochi n'udì ọ bụla”. Ihe ọ putara bụ n'usoro ọchìchì ndì Igbo rùtùrù aka kpomkwem n'usoro ọchìchì

onye kwue uche ya; nke gosiri n'ụdịrị usoro ọchịchị a adịlarị n'ala Igbo tupu Naijiria aburū otu nnukwu mba nke usoro ọchịchị ya hibere isi n'onye kwue uche ya.

Usoro ọchịchị onye kwue uche ya bụ nke magburu onwe ya, ma ka ihe si gbata kwurū n'ala Naijiria ugbo a, ọ bughizị ka akwụlu si ada na ntị ka o si atọ. Ọ dịzị ka a ga-asị na ana-agbaso usoro ọchịchị aka ike. N'ihì nke a, a ga-eleba anya n'usoro ọchịchị onye kwue uche ya, usoro ọchịchị ọdịnaala ndị Hausa, Yoruba na nke ndị Igbo jì chọpụta usoro ọchịchị ga-aka mma iwepata n'ala Naijiria ka ọnọdụ tigbue na zogbue wee belata.

Nkọwasị

Agamniihu

Agamniihu bụ ikwalite ọganiihu obodo site n'ikwupụta ọnọdụ na iwepụta atumatu ọhuru, echiche dī mma, tinyere ụzọ na nka dī iche iche aga-eji na-eme ihe ka obodo wee na-aga n'ihu.

Mmepe

Mmepe bụ usoro e si ahụ n'obodo na-emepe ma na-ebuwanye ibu. A ga-esite n'iji ụzọ dī mma duzie obodo ka mgbanwe wee bata. Ezeigbo (2013: 4) kọwara mmepe dī ka mgbe obodo na ndị bi n'ime ya jì nwanyo nwanyo na ebu jì kawanye mma, nwewanye agamiihu ga-eduga n'ikpughe ike mmepụta ndi mmadụ nọ n'obodo nwere n'otu n'otu. Ihe ndi na-eweta mmepe obodo bụ ụdidi mmadụ e nwere n'obodo, tinyere akụ niile e jì gozi obodo. Oge a ga-asị na mmepe abatala n'obodo bụ mgbe ndi mmadụ jizi ihe ndi ahụ e jì gozi obodo wee rụpụta ihe ga-enyere ndi mmadụ bi n'obodo ahụ aka na ndụ.

Usoro Ọchịchị

N'otu aka ahụ, usoro ọchịchị bụ ụzọ obodo si achọ mmepe, udo, agamniihu, idinootu na ezi mmekọrịta n'etiti onwe ha site n'ichikota onwe ha ọnụ n'okpuru iwu nke ga na-ahazi akparamagwa onye ọ bụla nọ n'obodo ahụ. Onye ọ bụla ga na-ehubere iwu ahụ isi n'ihì na ọ bụ ya jikoro ha dum ọnụ. A na-enwekwa ntaramaahụhụ dīrị onye ọ bụla dara iwu.

Usoro Ochiichi Onye Kwue Uche Ya

Ochiichi onye kwue uche ya bu usoro ochiichi ebe ndi a na-achi ji aka ha ahoputa onye ha choror ka o chia ha. E si n'okwu bekee bu "democracy" wee nweta okwu a bu ochiichi onye kwue uche ya; nke ntola ya hibere isi n'okwu Giriiki bu 'demos' – oha na 'kratein' - ichi ochiichi. Ihe nke a putara bu usoro ochiichi goomentu ebe oha ji aka ha achi onwe ha. Chidili (2012: 104) kwuru n'udi ochiichi goomentu a bu nke na-enye oha ohere ka ha jiri aka ha hoputa onye ga-achi ha. Okodo (2006: 38) ruru aka n'ihe Nkwuaku (n.d: 13) kwuru, si n'otu nkowa na-ewu ewu e nyere maka ochiichi onye kwue uche ya bu nke onye mbu chiru mba Amerika bu Abraham Lincoln nyere. o siru na o bu ochiichi oha, sitere n'aka oha, a na-achi maka oha. Ochiichi onye kwue uche ya bu nke na-agbaso iwu ma na-agbanwekwazi agbanwe. O bukwazi usoro ochiichi nwere ike iwere onodu na mba o bua di ka udi ya siri di. N'otu aka ahu Salami (2006) mere ka o doo anya na-abia n'ochiichi onye kwue uche ya na-ekwesiri ime ka ike ochiichi di n'aka ndi di iche iche. O kwuru na-ekwesighi imanye mmadu ka o mee ihe abughi uche ya. Di ka o si kowa, o siru n'usoro ochiichi a bu nke na-eme ka mmadu nwere onwe ya, nwee nkewa ike ochiichi, buru ochiichi oha tinyere ime ihe bu ebumnobi ndi mmadu. Ihe nke a putara bu na ochiichi onye kwue uche ya abughi ochiichi otu onye kama mmadu niile na-ejiko onu kwekorita etu ha si choo ka e si mejuputa ebumnobi ha tinyere igbo mkpa na-emekpa ha ahu site n'itu aro.

Usoro Ochiichi Ndi Hausa

Agburu Hausa na-agbaso usoro Emirate. Onye no n'isi ochiichi bu Emir. o bu ya ka ikikere niile di n'aka. o bu ya na-eti iwu, ma manyekwa ndi o na-achi ka ha debe iwu ahu. o ga-ahu n'udo di n'Emirate o na-achi ma hukwa na ndi o na-achi na-agbaso usoro e kwuru a ga-esi na-eme ihe. Okodo (2016: 38 – 39) kwuru na Emir nwere ikike ikpebi okwu, ndi o na-achi anaghi agbagha okwu ya. Nke a mere o ji si na o nwere ike o buru na enweghi usoro ochiichi onye kwue uche ya n'agburu ndi Hausa. Okafor na Emeka (2004: 87) kwuru n'usoro ochiichi ndi Hausa bu nke hibere isi n'ochiichi ndi eze nwere nnukwu ikike n'ebe ndi ha na-achi no. Onyeeze batara n'ochiichi oharu nwere ikike iwepu ndi niile so eze o nochiri anya n'ochiichi ma jiri aka ya horo ndi o ga-etinye n'okwa ga na-ehubere ya isi. Ihe nke a gosiri bu n'usoro ochiichi ndi Hausa bu nke anaghi

anabata ndumodu site n'aka ndi a na-achi. O bu ihe o bu eze kwuru ka a ga-eme n'agbanyeghi ndi otu oru o hoputara tinye n'okwa di iche iche di ka:

1. Galadima: Oru ya bu ihu maka ego n'etu a ga-esi tinye ego ahụ n'oru.
2. Waziri: Oru ya bu ilekota ndi niile ji okwa ochichi
3. Maaji: O na-ahu maka aku
4. Madawaki: Onye ochiagha ndi ami
5. Sarkin pawa: Onyeisi ndi ogbu anu
6. Sarkin Ruwa: Onye ji okwa igbu azu n'osimmiri
7. Dogari: Onyeisi ndi uweojii
8. Sarkin Fada: O na-ahu maka ndi niile na-aru oru n'obieze.

Ndi ozọ gunyere:

- a. Isi Ulo Oru Kacha di Elu: O bu Sokoto na Gwandu bu isi onodu ndi Emir. Emir Sokoto na-achi alaeze ukwu keowuwa anyanwu ebe Emir Gwandu na-elekota alaeze ukwu keodida anyanwu.
- b. Onye Nchikwa Distrikt: E kewara Emirate o bu na distrikt na distrikt ka o wee di mfe n'ochichi. Emir na-eji aka ya ahoputa onye no n'okwa nke a na-akpo Hakimi ka o na-achi distrikt.
- ch. Ndi Isi Ogbe: Hakimi ji aka ya ahoputa ndi isi ogbe ndi oru ha bu inakota utu isi.
- d. Ndi Oru Omebeiwu: Iwu Islam bu ya bu iwu kacha di elu n'Emirate o bu. O bukwu Emir ka ime iwu di n'aka, mana iwu o bu o mere agaghi emegide iwu Islam.
- e. Uloru Nchikwa: Emir na-achi ochichi aka ike. Ikekere niile di ya n'aka. o bu eziokwu na o nwere ndi ndumodu mana ihe soro ya ka o ga-eme.
- f. Oru Ikpe Ikpe: Iwu niile gbasatara uloikpe gbadoro ukwu na sharia. uloikpe Emir bu e jehaa o gwu. Ndi okaike ka a na-akpo Alkali.
- g. Ochichi Etiti: Usoro ochichi bu nke e wekotara onu n'etiti, ebe Emir bu onye ji ikikere niile. O bu ochichi akaike.

Njirimara Usoro Ochichi Ndi Hausa

1. O bu nnoo usoro ochichi ndi eze hibere isi n'iwu ederede ma burukwa ochichi akaike.
2. A na-ana utuisi di egwu.

Isidienu: Ezi Agamniihu na Mmepẹ Tọrọ Ato: Ntule Usoro Ọchịchị Agburu ato ...

3. Ọ bụ ọchịchị etiti
4. E nweghị nkewa n'ebe ọchịchị na ekpemekpe dị.
5. Ndi a na-achị na-anọ n'okpuru iwu.

Usoro Ọchịchị Ndi Yoruba

Usoro ọchịchị so n'otu ngalaba putara ihe n'omenala Yoruba. Usoro ọchịchị ha nwere ka o si gbanyetu ukwu n'ọchịchị onye kwue uche ya n'ihu na ndi a na-achị nwere ka ha si esonye n'ọchịchị. Ha na-eme nke a site n'inwe ndi ọ bụ ọrụ ha ihoputa onye ọchịchị. Ha na-elerukwa anya ka onye ọchịchị si achị ma na-atule usoro ọchịchị ya. Salami (2006) kwuru n'usoro ọchịchị ndi Yoruba bu nke na-anabata ndi a na-achị isonye n'ọchịchị n'ihu na o nwere uto di iche iche e si ewebata ndi di iche iche na anochite anya ohanaze ma mee ka ahụ na ndi na-achị achị na emejuputara ebumnobi ndi ha na-achị. O kwuru na-abia n'usoro ọchịchị odinala Yoruba n'eze obodo (Ilu) bu oha. Baale buru onye na-achị n'ogbe di iche iche. Onyeisi n'ezinaulo ka a maara di ka Olori Ile. Okodo (2006) kwuru na a na-enwe oha na ngalaba niile. ọ bukwazi oha ka ha na-elegara anya ka ọ na-agbaziri ha. Iweputa onye ga-anọ n'okwa n'ogogo oha bu site n'ime nhoputa. Mgbe ufodu, ọ buru onye kacha buru okenye ma ọ bu site n'agburu ndi na-abu eze. N'ezie ihoputa onye ga-abu oha otutu oge na-abukari n'agburu ndi na-abu eze site n'omumu.

N'iga n'ihu, a bia n'oyo, Alaafin na-abu onyeisi. Deji (2013) kwuru na Alaafin keoyo n'oge ahụ bu ya ji ikike ọchịchị biakwa buru onyeisi ndi ọchịagha, ebe Ooni kelfe bu onyeisi ekpemekpe ala Yoruba niile. Alaafin ọ bua ga-esiriri n'agburu oranmiya, nke bu eze mbu e nwere n'oyo. Ka onodu ya si di site n'omumu, ọ nwere ikike n'ebe mmadu niile no n'obodo ya di. Ha kwenyere na Chukwu wesjara o were. Mmadu apughi igbagha ya okwu. A na-akwanyekwara ya ugu na nsopuru di egwu. Okodo (2006) kwuru na ọ bu oha na-eduzi omume ohanaze. Ọ siri na ndi Yoruba ka nasopuru oha rue taa nke na e nwee nghotaghie n'etiti oha na gosoro na-achị Steeti na ha na-akwunyere oha. Ihe nke a gosiri bu na ha e jighi oha egwu egwu, ọ buruzia na ọ bu ezigbo mmadu imara na ha ga na-efe ya nru. N'aka nke ozo, ọ buru na oha abughi ezigbo mmadu ọ buru na ọ hapu ime ihe a turu anya n'aka ya di ka ichekwa omenala na ihu maka odimma nke obodo na ohanaze, bidozie chikwa ọchịchị nchigbu, ohanaze agaghi anabata ya.

Ndì ọ̀ bụ ọ̀rụ̀ ha ìhọ̀pụ̀ta ọ̀ba, bụ ọ̀yọ̀ –Mesi na mmadụ̀ asaa ndị̀ a: Ba, orun, Agbaakin, amụ̀, Alapini, Laguna, Akiniku na Ashipa. Tupu a họtụ̀ta onye ga-abụ̀ ọ̀ba, ha ga-ebu ụ̀zọ̀ gaa n’afa site n’ìjù Ifa ase. Salami (2006) siri na-abịà n’ala Yoruba na ọ̀ bụ̀ site n’ìhe Ifa kwuru na-enyere mmadụ̀ asaa ahụ̀ na-ahọtụ̀ta onye ga-abụ̀ eze aka. Dì ka anyị̀ si kwu na mbụ̀, ọ̀ba-bidozie imekpa ndì ọ̀ na-achì ahụ̀, ọ̀yọ̀-Mesi, onye ọ̀nọ̀dụ̀ ya dìkwa ọ̀kputọ̀rọ̀kpụ̀ ka nke ọ̀ba nwere ikikere ilebara ya anya n’usoro ọ̀chìchì ya. Ọ̀ba jù ìnabata ndumọ̀dụ̀ na ìhazigharì akparamagwa ya ka omenala si dì, a ga-ebunye ya obele ma ọ̀ bụ̀ nye ya akwa ichooku. Ihe ndì a gosiri na ọ̀hanaeze ajụ̀la ya. ọ̀ ga-esiriri n’ọ̀kwa ahụ̀ rituo site n’ìga kwugbue onwe ya, mana n’eziokwu, a naghì ahụ̀kebe ụ̀dì ọ̀nọ̀dụ̀ a.

Ndì Ọ̀rụ̀ Omebeiwu:

Ọ̀ba na-ajụ̀ta Mesi ìhe niile gbasara usoro iwu eji achìkwa obodo na ngalaba ha na-achì. N’otu aka ahụ̀, imebe iwu dì ọ̀ba na ndì isi Chiifu n’aka. Imebe iwu ọ̀hụ̀, ìka ụ̀tù tinyere ụ̀zọ̀ e si bue agha megide ndì iro dì ha n’aka. ọ̀ bụ̀rụ̀ na ndì isi chiifu ya emebe iwu nke ya onwe ya nabatara ndì ọ̀kụ̀ ekwe ga-akụ̀ ekwe n’obodo ìjì gwa ọ̀ha obodo maka iwu ọ̀hụ̀ ahụ̀.

Ụ̀lọ̀ Ọ̀rụ̀ Nchikwa:

Ọ̀ba anaghì achì ọ̀chìchì akaìke. ọ̀yọ̀ Mesi na-anọ̀chite anya obodo niile dì na ngalaba ya ma na-ahụ̀kwa maka ọ̀dìmma ha. Kansulu ya na-eleba anya n’ìhe niile ọ̀ba na-eme ìjì hụ̀ na ọ̀ naghì achì ọ̀chìchì nchìgbu. Onye ọ̀ bụ̀la na Kansulu mmadụ̀ asaa ahụ̀ nwere ọ̀rụ̀ pụ̀rụ̀ ìche ha na-arụ̀ n’obodo. Ọ̀ba ga na-ajutazi Mesi ka ọ̀chìchì si aga na ngalaba ọ̀ na-achì. Ọ̀ bụ̀ ndì Chiifu, odibo, ndì nwunye tinyere ndì ohu na-abụ̀ ụ̀zọ̀ ọ̀ba na ndì ọ̀ na-achì si ezikọ̀rìta ozi.

Ọ̀rụ̀ Ikpe Ikpe:

ọ̀ba na-ajuta Mesi ìhe niile gbasara ikpe tùmadi ikpe ikpe nkwmọ̀tọ̀ na ngalaba ha na-achì. Mmadụ̀ asaa ahụ̀ ọ̀rụ̀ ha bụ̀ ìhọ̀pụ̀ta onye eze ga na-anọ̀rìrì n’ọ̀gbakọ̀ ụ̀lọ̀ ikpe keeze. Ogboni bükwa otu nzuzo siri nnukwu ike na-esonyekwa n’ìhe gbasara ikpe ikpe.

N’aka nke ọ̀zọ̀ e nwee esemokwu, ndì isi ezinaụ̀lọ̀, ụ̀mụ̀nna na ndì okenye ga-abịà dozie okwu ahụ̀. Onye ikpe mara ariọ̀ mgbaghara, ọ̀ jù e nwere ike ìmapụ̀ ya. A ga-ewegara ọ̀ba na ndì

Isidienu: Ezi Agamniihu na Mmepè Torò Atò: Ntùlè Usoro Ọchìchì Agbùrù atò ...

Chiifu ya ikpe ọ bụla siri ezigbo ike, mkpebi ha bụ e jechaa ọgwụ. E nwere ike ịda onye dara iwu nha; ọ bụrụ onye mere nnukwu ajọ ihe e nwere ike ịma ya ikpe ọnwụ ma ọ bụ ichupu ya n'obodo.

Njirimara Ọchìchì Ndi Yoruba

1. Ọ bụ usoro ọchìchì ndi eze hibere isi n'iwu.
2. E nweghị usoro ọ bụla ha si anakọ ndi a na-achị ụtụ isi kama ha na-efe ndi eze nru.
3. E nweghị nkewa n'ebe ọchìchì na ekpemekpe di.
4. A na-elebara eze anya n'ọchìchì.

Usoro Ọchìchì Ndi Igbo

Bido n'oge ochie wee rue taa, ọ dighi mgbe ndi Igbo niile chikọtara onwe ha ọnu iji nọrọ n'okpuru otu onye ọchìchì di ka otu nnukwu ebo. Ndi Igbo na-achị onwe ha n'obodo n'obodo. Anozie (2013: 119) kwuru na ndi "Igbo enweghị ụdi ọchìchì ebe naani otu onye nwere ike na-achị nnukwu ọha obodo". Usoro ọchìchì ndi Igbo bụ nke na-eme ka ọnu na-eru onye ọ bụla.

Usoro ọchìchì abụọ putara ihe n'ala Igbo n'oge ochie bụ ọchìchì ndi eze na ọchìchì ọha. Ọchìchì eze ezughị ala Igbo niile ọnu; obodo ọ putara ihe n'oge ochie bụ, Arochukwu, Onicha, Ugwuta na Nri. A na-ahụta ha di ka ndi eze chi ha chibere nke putara na ọ bụ Chineke mere ha eze ma mee ka ọchìchì ha di ọkputorokpu. Ndi Igbo na-eziputa echiche a n'okwu ọnu di ka chi na-eme eze, a na-azọ eze azọ, chi nyelu ugo. Ọchìchì ha anaghị abụ ọchìchì aka ike n'ihì na e nwere ndi nze na ọzọ, tinyere ndi nnochite anya ogbe na-esonyere ha n'ọchìchì.

Usoro ọchìchì ọha bụ nke zuru ala Igbo niile ọnu. Nke a bụ ebe ikike ọchìchì di ndi a na-achị n'aka. Ekwealor (1998: 63) kwuru na ndi Igbo "Haziri ọchìchì obodo n'uzọ ọnu ga na-eru onye ọ bụla n'okwu. A na-akpọ ọgbakọ obodo ebe a na-anọ were weputa atumatụ di iche iche a na-agbaso". Atumatụ ọ bụla e weputara bụ ihe ọha kwekọritara. Nke a mere n'usoro ọchìchì ndi Igbo anaghị abụ ọchìchì nchigbu.

N'ala Igbo dum ọchìchì na-amalite n'ezinaulọ, si na ya baa n'umunna, ogbe na obodo. E nwekwara ewumewu ọchìchì ndi ọzọ di ka otu ọgbọ, ndi chiri echichi, otu nzuzo di ka mmanwụ, umuada, iyomdi dgz. na-esonyekwa n'ọchìchì obodo. A bịa n'ọchìchì ezinaulọ nna bụ onyeisi. Isidienu (2016: 84) kwuru na ọ bụ ezikwu

na nna bu onyeisi ezinaulo, mana o gaghi e ji aka ike wee na-achi. A na-akpo nzuko ezinaulo ebe onye o bula ga-anọ kwekorita n'ihe o bula a chorọ ime. oru onyeisi ezinaulo gunyere; ochichi, ofufe, ilekota akunauba na ihu na ndi ezinaulo ya na-enwe ezi mmekorita. Ihe putara ihe bu na, o bu n'ezinaulo ka ochichi na-amalite n'ala Igbo. o buru na nna anwua, ochichi na-aba n'aka diokpara ezinaulo, okwu o bula kariri ha n'ezinaulo ka o ga-ewepu n'ogbako umunna. Ezinaulo di iche iche na-emebe umunna onye kasi buru okenye na-abu onyeisi umunna. N'otu aka ahụ o ga-eji itu aro ma hu na ndi umunna na-ekwekorita tupu e mee ihe o bula. Ha na-ekpeziri onwe ha ikpe o bula daputara n'umunna. umunna o bula na-enwekwaa iwu na-achi ha. ochichi sizie n'umunna, o banye n'ogbe. umunna di iche iche na-emebe ogbe. Ekwealor (1998: 65) kwuru "n'ogbe o bula, a na-enwe ogbako umunwoke na ogbako ndi inyomdi, ebe ha na-anọ eweputa atumatu di iche iche gbasara odimma na oganiihu ogbe ha". Akinyele (1997: 281) kwadoro echiche a mgbe o kwuru si na-abia n'ogbako ogbe na onye o bula nwere ikike ikwu okwu, ozọ, onye o bula ga-ekwekoritakwa n'atumatu o bula a tuputara tupu e were ya tinye n'oru. Ogbe di iche iche na-emebe obodo. o bukwa oke na oru diiri ogbe o bula ihoputa ndi ga na-anochite anya ha n'obodo. Onyeisi obodo na-abu onye kasi buru okenye n'obodo ma o bu umunna ma o bu ogbe busi uzọ biri n'obodo ahụ. Ihe ozọ di mkpa bu na a bia n'ala Igbo ndi okenye na ndi chiri echichi kasi di elu di ka ozọ na-esonye n'ochichi obodo. Isidienu (2016: 88) kwuru na o bu ndi isi ogbe di iche iche na ndi chiri ozọ na-atuputa atumatu e ji achi obodo.

N'iga n'ihu, o buru obodo e nwere eze ala; i mara na eze ala ga na-ahụ maka ofufe, ebe onyeisi obodo na ndi otu oru ya ga na-ahụ maka ochichi obodo. Nke a gosiri n'ochichi n'ala Igbo e nweghi mgbe o ji adi n'aka otu onye. Ekwealor (1998) kowaputara na "O bu eze na ndi ichie ya na-eweputa atumatu e ji achi obodo. o bukwa site n'ogbe di iche iche ka e si eweputa ndi ichie ndi a. Nke a putara na ogbe o bula nwere onye na-anochite anya ya n'ebe a na-eweputa atumatu e ji achi obodo". N'ezie ndi nnochite anya ogbe o bula nahukwa na oke ha efughi mgbe o bula a na-atuputa atumatu. Ndi niile no n'otu ogbako ahụ nahukwa n'atumatu ha bu nke ga-eweta udo, agamnihu, nchekwa na idinootu nye oha obodo. o dighi onye ma o bu ogbe o bula a ga-eme ihe na mmegide. Ndi Igbo turu n'ilu si

Isidienu: Ezi Agamniihu na Mmepè Tòrò Atò: Ntùlè Usoro Ọchìchì Agbùrù atò ...
na “e mee nwata ka e mere ibe ya obi adì ya mma. ụdì echiche dì etu
a na-eme ka ìdìnootu na agamniihu tórò atò na-adì n’obodo.

**Ụfọdụ Ewumewu Ọchìchì ndì ọzọ e nwere n’ala Igbo gunyere:
Otu Ọgbọ:**

Ndì otu ọgbọ bụ ndì a mụrụ otu oge. Ụfọdụ nwere ike jiri afọ abụọ
ma ọ bụ karịa tọọ ibe ha. Ha so na ndì ọchìchì obodo dì n’aka. Ha
na-enye aka ahụ na udo dì n’obodo. Dì ka Ekwealor (1998: 67) si
kwu “Oge ụfọdụ, ọ bụ otu ọgbọ ụmụokorobia na-ahụ na iwu ndì
okenye tiri dì ire site n’iji ụzọ dì iche iche dì ka mmanwụ wee buso
ndì dara iwu ndì a agha. Site n’uzọ dì otu a, otu ọgbọ na-eme ka ime
mpụ belata n’obodo. Otu ọgbọ bara nnukwu uru n’ọchìchì obodo.
Ha na-arụkwa ọrụ dì iche iche na-eweta mmepè n’obodo ma nyekwa
aka na-ahụ na a na-enwe ezi mmekọrịta n’etiti ọhannaeze. Ndì otu
ọgbọ nọkwaazì ọdụ ka ndì amì n’ihi na ha na-ebu agha megide ndì ọ
bùla b́ara ibuso obodo ha agha, t́madì otu ọgbọ ụmụ okorobia.

Ụmụada (ụmụọkpụ):

ụmụọkpụ bụ otu ụmụnwanyì amụrụ n’obodo luru dì n’obodo ha ma
ọ bụ n’obodo ọzọ. Ha nwere ikike dì egwu. A na-enye ha ugwu ma
nsọpuru n’ezinaulọ ha n’ihi ọrụ puru iche ha na-arụ. Nke kacha pụta
ihe bụ idozi esemokwu n’ezinaulọ nna ha ya na obodo ha. Ha na-esi
n’uzọ dì etu a, mee ka udo na agamniihu na-achì na-ebe a mụrụ ha.
Otu ụmụọkpụ na-enwekwa iwu na-achikwa akparamagwa ndì otu
ha. Okodo (2016: 43) kwuru na ndì na-achikwa ha na-agbaso usoro
ọchìchì onye kwue uche ya. Ha na-ege ntì na-atumatu ndì otu ha, ma
were ihe ọha kpebiri tinye n’ọrụ.

Inyomdi:

Ha bụ ụmụnwanyì a na-alu n’ezinaulọ ma ọ bụ n’obodo. Ha na-
enwe iwu na achì ha. Ha na-enwe ọgbakọ kwa mgbe kwa mgbe, ebe
ha na-anọ t́puta arọ ma kwekọrịta n’ihe ha ga-eme. Ha na-edozi
esemokwu n’etiti onwe ha, ma na-enyekwa aka ihu na udo na
ìdìnootu dì n’ezinaulọ ha, ya na obodo ha. Ha na-abagidekwa ọrụ
mmepè dì iche iche nke na-enye aka eweta agamniihu n’obodo.

Ụlọọrụ Nchikwa:

Ndị isi ezinaụlọ, ụmụnna, ogbe tinyere ndị okenye, ndị otu ọgbọ, ndị chiri echichi dgz na-atụ arọ ka obodo ga-esi na-aga n'ihu. Ha na-akpa ka ihe ga-esi na-aga n'obodo mgbe ọ bụla ha gbakoro.

Ọrụ Omebeiwu:

Ọha ji aka ha emebe iwu ha ga na-agbaso ndị okenye na-esokwa emebe iwu e ji achị obodo. Ndị otu ọgbọ nwekwara ike mebe iwu. Ndị okenye na-anabatakwa iwu ndị otu ọgbọ tiri. Otu ndị ọzọ dị ka ụmụada, uyomdi na-emebekwa iwu ndị otu ha na-agbaso.

Ọrụ Ikpe Ikpe:

Onyeisi ezinaụlọ ọ bụla na-edozi esemokwu daputara n'ezinaụlọ. Ndị okenye, onyeisi ụmụnna, ndị nnọchite ogbe ma obodo, ndị chiri echichi, otu ọgbọ ụmụokpụ dgz. na-enyekwa aka n'idozi esemokwu.

Njirimara Usoro Ọchịchị Ndị Igbo

1. Ọchịchị ọha. A naghị akwanye mmadụ akwanye ka o mee ihe.
2. Onye ọ bụla bụ eze na be ya. N'ezinaụlọ nwoke ọ bụla na-achị be ya.
3. A naghị ana ụtụ isi ma ọ bụ manye mmadụ amanye ka o nye eze ihe. Ihe onye choro ka ọ ga-enye eze.
4. Ọchịchị anaghị adị n'aka otu onye. ọnu na-eru onye ọ bụla n'okwu.
5. E nweghị ụzọ pụrụ iche ma ọ bụ iwu e ji ana onye ọ bụla ụtụ isi. Ihe a ga-arụ daputa e nwere ike ịka ụtụ mgbe ụfọdụ ọ bụrụ nnukwu azụ kpata nnukwu nkụ, obere azụ kpata obere nkụ.

Usoro Ọchịchị Nigeria

Aha a bụ Naijiria bụ ndị ọcha mbịarachiwa si mba Britain nyere ya agburu dibu iche iche nooro onwe ha, bido n'agbata nariafo iri na iteghete. Ka o ruru n'afọ 1914 ha jikotara Ndida anyanwu Naijiria na mpaghara Ugwu Naijiria onu. Ndị ọcha mbịarachiwa gbasoro usoro ọchịchị 'indirect rule' site n'ihoputa ndi Eze odinaala a kporo "Warrant Chiifu" ha ji wee na-achị ndi bi na mpaghara ndida anyanwu Naijiria tumadi n'ala Igbo. Ekwealor (1998: 17) kwuru n'usoro "Ọchịchị ha wubere bụ nke a ga-eme site n'ihakobe eze odinaala, we na-agwa ya ihe ha choro ka e mee". Ọ gakwara n'ihu

Isidienu: Ezi Agamniihu na Mmepo Toro Atọ: Ntule Usoro Ochiichi Agburu ato ...

kwue “n’ikike ndi Bekee nyere ndi warrant chiifu di egwu. O bughi naani na ha bu ndi ochichi, kama ha sokwa ekpe ikpe n’uloikpe nke Bekee wubere na mpaghara ala Igbo di iche iche”. N’ihi na ndi mpaghara ndi ozo no n’ala Naijiria nwere eze odinaala; ndi Bekee jizi ndi chiifu ndi a were na-achi ndi bi na ndida anyanwu Naijiria.

Naijiria nweziri onwe ya n’afọ 1960. O ruo n’agbata afọ 1967 ruo 1970 a lua agha “Civil War” malite n’oge ahụ, e nweghi usoro ochichi doru anya n’ihi ndaghari usoro ochichi e nwere oge ahụ na-adaghari, mgbe ufodu e nwee ochichi onye kwue uche ya, mgbe ufodu e nwekwa ochichi aka ike. Onodu a digidere ruo n’afọ 1999 oge Naijiria jizi nwee usoro ochichi onye kwue uche ya nke nwere ngalaba ato putara ihe. Ngalaba ndi a gunyere: uloru nchikwa, uloru omebeiwu na uloru ikpe.

Uloru Nchikwa:

E nwere otu onye bu onyeisi ala na-achi ala Naijiria dum. A na-ahoputa ya site n’itu vootu na mpaghara ala Naijiria di iche iche. Emeka (2004: 61) kwuru na iyi oru e duru ya na-ekwu na o bu iwu na o ga-abu onye odibo, onye nchekwa ma burukwa onye ga na-akwalite mpaghara ala Naijiria niile. O ga-abukwa akara idinootu nye mmadu niile. Di ka iwu ala Naijiria si di e nwekwara ndi ochichi na steeti di iche iche, nwekwa n’okpuru ochichi di iche iche iji mee ka onye o bu la keta oke n’ochichi onye kwue uche ya. A na-ahutazi onye o bu la di ka ndi sitere n’otu mba, n’agbanyeghi agburu onye si puta.

Uloru Omebeiwu:

A na-ahoputa ndi omebeiwu site n’itu vootu. O bukwa ha na-emebe iwu nke a turu anya n’iwu ahụ ga-abu maka odimma mmadu niile. O bu kwari eziokwu na ha si na mpaghara di iche iche wee puta mana ha agaghi ebu ya n’uche mgbe ha na-eme iwu kama ha ga na-eche maka mmadu niile no n’obodo.

Uloru Ikpe:

Ikpe ziri ezi bu ihe nrite diri ohanaeze. Ndi okaikpe na-anukwa iyi inye ohanaeze ikpe ziri ezi n’akpaghi oke ma o bu iju mpaghara onye si puta. Mba niile di n’uwa na-elegara uloru na-ahụ maka ikpe anya inye ohanaeze na akunauba ha ezi nchekwa toro ato. A na-esite n’uzo di etu a nwee agamniihu, udo na mmepe di egwu n’obodo.

Inweta Mmepa na Agamnihu Tọrọ Atọ na Naijiria

Agburu e nwere n'ala Naijiria ga-eru nari abuo na iri ise. Asusu di iche iche a na-asu na Naijiria ga-erukwa nari ise n'onuogugu. A gasi na agburu atọ kacha buo ibu bu Igbo, Hausa na Yoruba. Nchoputa na-egosi na site n'oge ahụ e jikoro agburu di iche iche kwuru onwe ha onu, ha buruzia otu nnukwu mba a maara di ka Naijiria, were ruo taa, ohanaeze mejuputara ala Naijiria aghotabeghi onwe ha, nke mere na tigbue, zoglobue, ila ndu na akunaaba n'iyi nke na-eweta ndaghachi azu na-adaputa kwa mgbe kwa mgbe. Otutu oge ndi mmadu na-achi uche n'aka n'ihia amaghi ihe echi ga eweta. Okodo (2006: 37) kwadoro echiche a site n'irutu aka n'ihie Ojiakor (2003: 178) na Unachukwu (2003: 143) kwuru gbasara ochichi onye kwue uche ya e nwere na Naijiria; ha siru na usoro ochichi onye kwue uche ya aburula ihe mara afo n'ala na Naijiria; ebe iri ngari, enweghi nsopuru n'iwu na mpu di iche iche mere ka a kwatue usoro ochichi onye kwue uche ya kembu ya n'ala Naijiria. Nsoogu di n'ala Naijiria n'oge di ugbo a di ka, ikwafu obara, mwakpa, idina umunwaanyi n'ike, oha ino n'agbu, nkewa, mgba okpuru tinyere aruruala di iche iche mere ka mmepa na agamnihu buru ihe na-alaghachi azu n'ala Naijiria. Onodu di etu a joro nnukwu njo ma di mkpa na a kworo mmiri ugbo a o ka no n'obo okpa. Ndi Igbo turu ilu si na e mee ngwa ngwa e meghara odachi.

N'iga n'ihu, e nwere ike isi na ajo onodu Naijiria no na ya ugbua bu njiko ahụ ejikoro agburu di iche iche nooro onwe ha onu butere ya. Crowder kwuru (1978: 11) n'obodo o bu la keakamere ma o bu e sitere n'uzo wuruwuru were keputa di ka ala Naijiria, etu o di, njikota onu biara na mberede nke gunyere obosara otu igwe ndi mmadu di iche iche ndi British keputara, ebe ndi bi ebe ahụ n'onwe ha na-enwe obi abuo ma ndorondoro ochichi a ga-akwudowu. Ihe nke a gosiri bu na o bu ndi Bekee keputara ala a bu Naijiria site n'ichikota obodo di iche iche enweghi otu asusu, nkwenye, odinaala, omenala tinyere otu usoro ochichi. o dighi ihe o bu la jikoro ha onu na mbu. O dighikwa mgbe agburu ndi a biakotara onu, imekorita n'udi o bu la iji buru otu. O bu nke a mere Tamuno (1970: 566) jiri si na o di mfe ikeputa obodo Naijiria mana iwekota ndi mmadu bi na ya onu ka ha buru otu mba hira nnukwu ahu. Ka o sila di a gbaala otutu mbo ime ka ohanaeze bi n'ala Naijiria jiri otu mmuo na-eme ihe, na-ahuta onwe ha di ka otu mba enweghi ikpa oke. N'agbata afo

Isidienu: Ezi Agamniihu na Mmepè Tòrò Atò: Ntùlè Usoro Ọchìchì Agbùrù atò ...

1992 ruo 1993 ka ọhànaeze tiri mkpu n'ogbakọ ala Naijiria e nwere, si ka a kpaà arọ inwe obodo Naijiria ọhụ site n'iwèbata ụkpurụ na-èbè mpaghara ibu onyeisi ala Naijiria di. Nke ga-eme na ibu onye isi ala ga na-erute agburu o bula di n'ala Naijiria. Ka o ga-abu otu agburu chia n'otu oge emere nhoputa, agburu ozo a chiakwa n'oge ozo. A turu anya na nke a ga-eme ka mmepè rute agburu niile, nke ga-eweta ezi agamniihu, were rue taa, atumatu a dara mmiri.

Atumatu ndi ozo e hibere iji hu na agamniihu na mmepè toro ato di n'ala Naijiria gunyere iguzobe agwa goomentị keetiti (federal character) oru ha bu ihu na ekere ihe niile e nwekoru onu na-ejighi mmegbu. Di ka Isidienu (2013) si kowaputa n'iguzobe otu a na steeti niile di na Naijiria e meela ka e wee otutu ndi mmadu n'oru Bekee kegoomenti etiti nke mere ka ndi si agburu di iche iche bjakota onu, mekorita, chigharikota uche ma na-emeko ihe onu. N'otu aka ahụ, goomenti etiti guzobekwara otu ndi ntorobia ji otu afọ efe ala Naijiria (National Youth Service Scheme) nke a ga-eme ka ha fee ala nna ha na steeti abughi nke ha were nokoro, mekorita n'uzo di iche iche; ebe omenala, asusu ga-ejekorita; uzo ozo bu nhibe e hibere, ulokwukwo ndinootu, ebe nwata akwukwo nwere ohere ibanye igu akwukwo n'uzo kwesiri ekwesi. Ekpemekpe bukwa uzo ozo atuputara a ga-esi nweta ezi mmepè na agamniihu site n'ihu na-amanyeghi onye o bula amanye n'usoro ekpemekpe o bula. Onye o bula nwere ikike ino n'usoro ekpemekpe o chorọ ma nwee ikike ikpere chi o bula o chorọ. Isidienu (2013: 202) kwadoro echiche a mgbe o kwuru n'iwu ozo di nnukwu mkpa e tiri n'ala Naijiria bu ikewapu ekpemekpe n'usoro ochichi. Ihe o putara bu na usoro ochichi e nwere n'ala Naijiria a gaghị na-agbaso nzo ukwu ekpemekpe o bula. N'ihì nke a, e nwere nnwere onwe n'usoro ekpemekpe o bula onye o bula chorọ isonye na ya.

Atumatu ndi a bu nke mara nnukwu mma, mana n'aka nke ozo, o dighi mgbe ha gboro mkpa cheere ala anyi bu Naijiria aka mgba n'ihu kpankpam. A koru ya ochichi onye kwue uche ya, mana o bughì etu akwilo si ada na nti ka o si ato. E nwere ike isi na o tughariri buru ochichi aka ike na ochichi nchigu. Mgbe ufodu onye kwue o fue n'otu ntabi anya. O bughì ihe ekwe na-aku ka a na-agba. E nwerekwara ike isi na o dighi onye maara ebumnobi ndi ochichi na mpaghara di iche iche.

Ochichi onye kwue uche ya abughi ochichi otu onye kama a na-abjakotaonu n'ogo di iche iche maka agamniihu obodo. o bu

onodu onye emegbula ibe ya. A bja na Najirija e kesara ochichi ka o di ndi a na-achi nso. Ochichi ime ime obodo na-elekota ndi niile bi n'ime obodo di iche iche na-ahu maka mkpa ha ma were ya wegara ochichi steeti. Ha na-anochitekwa anya ha n'ogo steeti. ochichi steeti na-anochitekwa anya ohanaze steeti ha na goomentu etiti. Ochichi etiti na-anochite ohanaze Najirija niile ma na-ahu na ihe na-aga n'anya ya. E nwere ike isi na ochichi onye kwue uche ya e nwere ugbo a, a naghị emejuputa ebumnobi ohanaze n'ihu na o na-ebute ogbaghara na ndi kwe na ndi ekweghi n'ebe di iche iche.

o buru na-elebaa anya nke oma n'usoro ochichi agburu ato kacha puta ihe n'ala Najirija si achi onwe ha, a ga-achoputa na o bu usoro di okputorokpu. Usoro a baara ohanaze nwe ya uru. o bu usoro ochichi na-egboro ha mkpa diiri ha. o bu nke a mere na agburu ndi a ka jikokwara onu buru otu na-ebi n'udo.

Ndi Hausa no n'okpuru Emir. O bu ya ka ikikere ochichi niile di n'aka. Okwu ya bu e jesia o gwu. ochichi ya di ndi o na-achi mma n'ahu. O dibeghi mgbe o bula ha nupuru isi n'ochichi Emir. Ihe o putara bu na ha nabatara usoro ochichi ya.

Ndi Yoruba newkwara oha di ka eze odinaala, onye o bula na-ehubere ya isi. o buru eziokwu na ha nwere usoro ha si elebara ya anya n'ochichi iji hu na o naghị achi ochichi nchigbu, mana ohanaze kwenyere na ya, na-ekwenyekwa n'atumatu ya na ndi otu oru ya tuputara. Ihe nke a gosiri bu na usoro ochichi odinaala ha zuuru ha, ma di kwa ha mma. Usoro ochichi ndi Igbo bu ochichi oha, o bughị ochichi otu onye. A na-abjakota onu tuo aro, o buru na enweghi nkwekorita a gaghị eme ihe a chorọ ime. Ha kwenyere na gidigidi bu ugwu eze. Kwenye na otu osisi adi eme oha. Ihe o putara bu na ndi Igbo a naghị ano n'okpuru otu onye ochichi ikikere niile di n'aka. A ga-asikwa na ha nabatara usoro ochichi ha n'ihu na o sokwa n'ihe ka jikoo ha onu ruo taa.

N'iga n'ihu usoro ochichi Najirija bu ochichi onye kwue uche ya. Nke a bu ebe ochichic kwesiri idi n'aka ndi a na-achi achi mana o buchazighi ka e si chee ka ihe si kwuru ugbo a n'ala Najirija. Nsogbu di iche iche na-emekpa ohanaze ahu ugbo a. Ufodu mpaghara na-ekwusi ike na ha chorọ isi n'ala Najirija kewapu onwe ha. udi onodu a ga-eme ka ahuhu niile a tara maka ime ka ala a buru otu buruzia ihe efu. N'ihu nke a o ga-aka mma ka a hapu agburu ato kacha puta ihe n'ala Najirija ka ha bagidesie usoro ochichi odinaala

Isidienu: Ezi Agammiihu na Mmepè Tòrò Atò: Ntùlè Usoro Ọchìchì Agbùrù atò ...

ha ike. A ga-eme nke a site n'iwepu ọchìchì n'etiti, mee ka ikikere ọchìchì ka dì ire n'aka agbùrù ọ bụla.

Ha ga na-elekota ndi niile no n'agbùrù ha, na-ahukwa maka mkpa ha. Ha ga na-ewegara onye no n'ogo isiala ka ihe si aga n'agbùrù ha. O ga na-enyekwa ha mgbasi ma na-atunyewkara ha arọ ga na-enyere ha aka. udi onodu di etu a ga-eme ka mmepè bata n'agbùrù ọ bụla karija ka ọ di ugbu a. Agbùrù ọ bụla maara onwe ha nke oma ma marakwa ihe kacha buru mkpa ha. Site n'uzo di etu a agammiihu toro ato ga-ehibe oche eze n'ala Najirija.

Mmechi

Ezi usoro ọchìchì di nnukwu mkpa n'obodo ọ bụla chorọ mmepè na agammihu. Ndi Hausa nwere usoro ọchìchì puru iche ha na-agbaso, ebe ikikere niile di n'aka Emir. Usoro ọchìchì ha bukwa nke jikoro ha onu. Ha na-ehubekwara eze ha isi ruo taa ma na-enyekwa ya ugu na nsopuru. Ndi Yoruba weere oja di ka eze ha na-anuru okwu na-enyekwa ugu na nsopuru. O buru eziokwu na ha na-elebara ya anya n'ọchìchì n'ihu na ha anaghi akwado ọchìchì nchigbu, ma nke a emeghi ka ha ghara ijiko onu buru otu. Ndi Igbo n'otu aka ahụ enweghi eze odinaala na-achi ala Igbo niile. Usoro ọchìchì ha bu nke onye ọ bụla bu eze na be ya, n'ihu ya onu na-eru onye ọ bụla n'okwu.

Ebe usoro ọchìchì Najirija na-agbaso usoro onye kwue uche ya ma ghara idi na-emejuputa ebumnobi usoro e ji guzobe ya; ọ ga-aka mma ka enye ndi Igbo, Hausa na Yoruba ikikere iji usoro ọchìchì odinaala ha chiwa onwe ha. Nke a ga-eme ka ikikere ọchìchì goomenti etiti belata ka mmepè di egwu na agammihu toro ato wee bata n'obodo anyi, ebe nsogbu di iche iche na-echu ohanazeze ura ga-abuzi akuko mgbe ochie.

*Ifeyinwa Cordelia Isidienu, PhD, Department of Igbo African and Asian Studies, Nnamdi Azikiwe University, Awka
ifysidienu@gmail.com

References

- Akinyele, R. T. (1997). "The Growth of Nationalism and the Political Evolution of Nigeria". In Osuntokun, A. and Olukoju, A. *Nigerian Peoples and Cultures*. Lagos: Cover Design.
- Anozie, C.C. (2003). *Igbo Kwenụ*. Enugu: Computer Edge Publishers.
- Chidili, B. (2012). "African Traditional Values and Sustenance of Democracy". In Ezenweke, E.O. & Kanu, I.A. *Issues in African Traditional Religion and Philosophy*. Jos: Augustinian Publications.
- Crowder, M. (1978). *The Story of Nigeria*. London: Faber and Faber.
- Deji, A.M. (2013). "Historical Background of Nigerian Politics, 1900 – 1960". *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)* vol. 16, Issue 2, pp. 84 – 94. www.iosrjournals.org.
- Ekwealor, C.C. (1998). *Omenala na Ewumewu Ndi Igbo*. Onitsha: Palma Publishers.
- Emeka, L.N. (2004). "Culture, Contact, Social Change, Ethnicity, and Integration". In Okafor, R.C. and Emeka, L.N. *Nigerian peoples and Culture*. Enugu: New Generation Books.
- Ezeigbo, A.T. (2013). "The Humanities and the Challenges of National Development in a Philistine Age". In Nwadialo *et al.*, *The Humanities and National Building*. Awka: Fab Anieh.
- Isidienu, I.C. (2013). "The Role of Culture in Policy Implementation and Nation Building". In Nwadiolor, K. *et al.*, *The Humanities and Nation Building*. Awka: Fab Anieh.
- Isidienu, I.C. (2016). "Igbo Political Organization and Impurity". In Oguejiofor, J.O., Adirika, B.N. *et al.* *Mgbakọigba Journal of African Studies*. Onitsha: New Life Press.
- Okafor, R.C. and Emeka, L. (2004). "Some Traditions and Culture Areas of Nigeria". In Okafor, R.C. and Emeka, L.N. *Nigerian Peoples and Culture*. Enugu: New Generation Books.
- Okodo, I. (2016). "The Igbo Traditional Polity as the Bedrock of Nigeria Democracy". In Arts & Humanities.

Isidienu: Ezi Agamniihu na Mmepa Toṛo Ato: Ntule Usoro Ochiḅi Agburi ato ...

Salami, Y.K. (2006). “The Democratic Structure of Yoruba Political-Cultural Heritage”. In *The Journal of Pan African Studies*, Vol. 1., No. 6. <https://www.academia.edu>.

Tamuno, T.N. (1970). “Separatist Agitations in Nigeria Since 1914”. *Journal of Modern African Studies*, Vol. 8, No. 4.